

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Фонд Східна Європа

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.parlament.org.ua

ЦЕНТР
ДОСЛІДЖЕНЬ
ВИЗВОЛЬНОГО
РУХУ
www.cdvr.org.ua

Аналітична доповідь від громадськості у форматі

Shadow Report

РЕФОРМА У СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ: ПРОМІЖНІ ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ «ДЕКОМУНІЗАЦІЙНИХ ЗАКОНІВ»

*Анна
Олійник
Центр досліджень визвольного руху
член групи «Політика національної пам'яті»
Реанімаційного пакету реформ*

Підготовка та презентація аналітичних доповідей у форматі Shadow report (тіньові звіти) є частиною проекту, що реалізує ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» за підтримки Програми USAID «РАДА: відповідальність, підзвітність, демократичне парламентське представництво», що виконується Фондом Східна Європа.

Думки і твердження, висловлені в цій публікації, відображають особисту позицію авторів і можуть не збігатися з позицією Лабораторії законодавчих ініціатив, Фонду Східна Європа, USAID та Уряду США.

Київ, 2017

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ.....	2
I. Декомунізація: цілі реформи.....	4
II. Планування реформи: парламент і Уряд.....	6
III. Принципи перейменування комуністичних назв та демонтажу монументів.....	9
IV. Етапи проведення декомунізації в Україні та її виконавці.....	10
V. Виконання завдань декомунізаційного пакету законів.....	12
VI. Підзаконна нормативно-правова база: перебачене й ухвалене.....	20
VII. Реакція стейкхолдерів та суспільне сприйняття політики.....	22
ФІНАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	26

РЕЗЮМЕ

Майже два з половиною роки тому Верховна Рада України проголосувала за «пакет декомунізаційних законів», який поклав початок реформі у сфері політики пам'яті. Відповідно до нього мали забезпечити відкритий доступ до архівів репресивних органів комуністичного режиму, засудити комуністичний та націонал-соціалістичний (нацистський) режими і заборонити пропаганду їхньої символіки, надати правовий статус борцям за незалежність України у 20-му столітті і вшанувати їх пам'ять, а також увічнити перемогу над нацизмом у Другій світовій війні, позбавляючись радянського кліше «Великої вітчизняної».

Декомунізація стала однією із тих реформ в Україні, яка відбулась завдяки спільній роботі громадськості та законодавчої й виконавчої гілок влади. Ініціатори і прихильники закону провели чимало громадських обговорень та круглих столів у профільних комітетах Верховної Ради, працювали з висновками експертних комісій, які склали історики, краєзнавці, архівісти, соціологи та інші дослідники. Програми «Відкриті архіви» та «Покидаючи СРСР» (вивчення досвіду країн Центральної і Східної Європи), які Центр досліджень визвольного руху розпочав ще в 2010 році, змогли сформулювати пропозиції до політики та зрештою стати її основою. Питання національної пам'яті були включені до одного із розділів Коаліційної угоди, підписаної парламентарями 8-го скликання, а також до «Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабміну та Коаліційної угоди в 2015 році», «Плану законодавчого забезпечення реформ в Україні» і «Плану дій Кабінету Міністрів на 2016 рік» (Уряду А. Яценюка).

Український інститут національної пам'яті, центральний орган виконавчої влади з реалізації політики у сфері нацпам'яті, наприкінці 2016 року оприлюднив перші результати процесу декомунізації в Україні. Верховна Рада ухвалила 13 постанов про перейменування населених пунктів та об'єктів топоніміки в населених пунктах. Всього провели **52 480** перейменувань (51493 вулиці, 987 населених пунктів (з них 32 міста) та 25 районів), а демонтували — **2389** пам'ятників (з них **1320** «ленінів»)¹. Залишаються непереіменованими ще 2 області й один район. Дати нові назви областям можливо лише через зміни до Конституції України.

Найбільше перейменувань відбулось у Вінницькій області (**4882**), а за кількістю демонтованих монументів лідирує Полтавська область (**312**). У Луганській та Донецькій областях юридично перейменування відбулись повністю, але фактично пройшли лише на підконтрольних Уряду територіях. У Криму перейменують об'єкти топоніміки в населених пунктах та демонтують пам'ятники вже після деокупації; тоді ж набере чинності постанова Верховної Ради про перейменування населених пунктів і районів.

Результати соціологічних досліджень показали, що населення в цілому позитивно сприйняло декомунізацію². Почало приходити розуміння, що це не просто поява нових

¹ Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року // Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku>

² Національна безпека і оборона №3-4 (161-162) / Український центр політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, 2016. — с. 15-16, с. 44. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf

назв на карті, але зміна способу мислення та підходів у роботі. Замість радянських топонімів на карті України з'явилися вулиці та населені пункти, названі на честь героїв, що загинули в АТО (наприклад, с. Добропасове у Дніпропетровській області, с. Ужівка — у Донецькій, с. Ільїне — у Запорізькій та інші).

Наразі реформа включає ще декілька стратегічних задач. Це створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті, який має зібрати всі документи радянських репресивних органів; ухвалення закону про Український інститут національної пам'яті, який не має залежати від політичної волі; а також завершення створення низки музейних установ — Музею тоталітаризму, який зберігатиме демонтовані пам'ятки тоталітарного режиму, та Музею Майдану, що збере під одним дахом матеріальні свідчення революції.

Завершення декомунізаційної реформи в Україні на цьому етапі потребує системного аналізу, щоб підбити проміжні підсумки та виокремити ті проблемні моменти, над якими ще слід попрацювати.

Далі — огляд перебігу реформи в Україні за такою **структурою**:

- 1) цілі: що планувалось і що вдалось проадвокатувати на законодавчому рівні;
- 2) планування реформи на рівні парламенту й Уряду;
- 3) принципи перейменування топонімів та демонтажу пам'яток;
- 4) етапи та виконавці проведення декомунізації в Україні;
- 5) виконання завдань декомунізаційного пакету законів, офіційна статистика;
- 6) підзаконна нормативно-правова база: передбачене й ухвалене;
- 7) стейкхолдери реформи, суспільне сприйняття політики та судові процеси;
- 8) фінальні висновки: які ще кроки потрібно зробити, щоб завершити реформу.

I. ДЕКОМУНІЗАЦІЯ: ЦІЛІ РЕФОРМИ

Декомунізація в Україні, яка за аналогією з іншими країнами постсоціалістичного табору мала би відбутись ще чверть століття тому, розпочалась тільки у 2015 році. Її перебіг регламентується чотирма законами, за які Верховна Рада проголосувала 9 квітня 2015 року і які набрали чинності 21 травня того ж року. Це:

- Закон України №314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», за яким боротьба за незалежність України у XX ст. визнається правомірною, а також визначаються організації-учасники визвольного руху, які цю боротьбу здійснювали.
- Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом в Другій світовій війні 1939–1945», який запроваджує такі новації: загальносвітовий термін «Друга світова війна 1939-1941 рр.» замість радянського кліше «Великої вітчизняної війни 1941-1945 рр.», 8 травня святкують День пам'яті та примирення, 9 травня — День перемоги над нацизмом. Припиняється використання радянської символіки та термінології в публічних заходах.
- Закон України № 316-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років»: він забезпечує відкритий доступ до всіх архівів радянських репресивних органів, передбачає процес оцифрування документів та створення єдиного архіву під координацією Українського інституту національної пам'яті. До нього мають бути передані архіви радянських репресивних органів до 1991 р., зокрема від СБУ, МВС та інших відомств. Окрім цього радянські позначки «секретно» і «сов. секретно» визнаються недійсними.
- Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів та заборону пропаганди їхньої символіки»: він визнає тоталітарні (радянський, нацистський) режими злочинними, передбачає за їх пропаганду кримінальну відповідальність, зобов'язує демонтувати радянські пам'ятники/пам'ятні знаки та провести перейменування об'єктів, що носять радянські ідеологічні назви.

Розробники «декомунізаційних» законів (громадськість, Український інститут національної пам'яті) ставили перед собою декілька ключових цілей:

- 1) засудження злочинів тоталітарних режимів;
- 2) декомунізація суспільних відносин та відхід від тоталітарних практик врядування;
- 3) формування громадянської толерантності та дотримання прав і свобод людини;
- 4) відкриття забороненої репресивними режимами історії;
- 5) відновлення прав жертв політичних репресій та інших злочинів проти людства та людяності, які мали місце на території України у 1917–1991 рр.;
- 6) вшанування борців за свободу і незалежність.

Деякі з цих пунктів вдалось досягнути через ухвалені закони, в яких декларується:

- 1) ліквідація спадщини колишніх комуністичних тоталітарних режимів;
- 2) відкриття історичних та політичних архівів;
- 3) встановлення правового статусу борців за незалежність України, надання їм

- соціальних гарантій та їх вшанування;
- 4) засудження політичних репресій та відмежування від практик державного терору;
 - 5) недопущення подальшого порушення громадянських прав;
 - 6) забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
 - 7) розвиток демократичної і правової держави;
 - 8) консолідація та розвиток української нації;
 - 9) недопущення повторення злочинів комунізму та націонал-соціалізму;
 - 10) недопущення будь-якої дискримінації;
 - 11) відновлення історичної та соціальної справедливості;
 - 12) усунення загрози незалежності, територіальної цілісності та національній безпеці України;
 - 13) налагодження суспільного діалогу;
 - 14) забезпечення широкого доступу до історичної інформації;
 - 15) збереження людської пам'яті;
 - 16) збереження пам'яті про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні;
 - 17) вшанування пам'яті всіх жертв Другої світової війни — День пам'яті і примирення;
 - 18) піклування про ветеранів війни, учасників визвольного руху та жертв нацизму.

Однак наміри ініціаторів реформи у сфері політики національної пам'яті були **ширшими**. Наразі в робочому процесі перебуває формування Музею Майдану та Музеїв тоталітаризму (музеїв окупації), ухвалення нової редакції закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій» із розширеним переліком категорій осіб, які підлягають реабілітації; врегулювання питання щодо державних свят, ухвалення закону про Український інститут національної пам'яті; оновлення загального архівного законодавства та створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті.

II. ПЛАНУВАННЯ РЕФОРМИ: ПАРЛАМЕНТ І УРЯД

У планах народних депутатів України VIII-го скликання декомунізація вперше з'являється в рамках **Коаліційної угоди парламентарів**³, підписаної 27 листопада 2014 року. Там вона увійшла до розділу «Соціально-гуманітарної реформи» у такому вигляді:

«XV.3.12. Налагодження національного діалогу задля засудження та унеможливлення у майбутньому репресій, репресивних методів та тоталітарних практик в управлінні країною. Обов'язкове забезпечення участі громадськості у національному діалозі;

· XV.3.13. Забезпечення загального доступу до архівних документів, у т.ч. архівів репресивних органів СРСР;

· XV.3.14. Культивування пам'яті про опір тоталітаризму, визвольну боротьбу та рух за дотримання прав людини, визнання на державному рівні осіб та організацій, що боролися за незалежність України та дотримання прав людини, а також — засудження тоталітарного комуністичного режиму. Заборона комуністичної, нацистської, фашистської, антиукраїнської пропаганди у будь-яких проявах. Завершення декомунізації усіх сфер суспільного життя».

5 березня, Верховна Рада проголосувала за Закон «Про внесення зміни до статті 73 Кодексу законів про працю України (щодо встановлення святкового дня — День захисника України). Свято 14 жовтня стало вихідним днем та відходом від радянської традиції святкування.

Через місяць, 9 квітня 2015 року парламент ухвалив чотири «декомунізаційні» закони за основу і в цілому, які набули чинності 21 травня. Тим самим виконав більшу частину із загального запланованого блоку.

Також на виконання цієї угоди на початку березня 2015-го року **коаліційний Уряд** затвердив «План заходів з виконання Програми діяльності Кабміну та Коаліційної угоди в 2015 році»⁴, прописавши конкретні кроки по виконанню коаліційної угоди, визначивши дедлайни та відповідальних за реалізацію запланованого. Зокрема у питаннях декомунізації на 2015 рік запланували подати до Верховної Ради такі закони:

- «Про Загальнодержавну цільову національно-культурну програму досліджень та популяризації історії України» (до 15 грудня проект Закону мав бути схвалений Кабміном з подальшим переданням до Верховної Ради для ухвалення);
- «Про забезпечення вільного доступу до архівних документів репресивних органів колишнього СРСР» (до 15 грудня проект Закону мав бути схвалений Кабміном з подальшим переданням до Верховної Ради для прийняття);
- «Про засади національної політики пам'яті та Український інститут національної

³ Угода про Коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» / Верховна Рада України. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>

⁴ Уряд затвердив чіткий План заходів на 2015 рік, що допоможе стабілізувати економіку / Урядовий портал [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247991012&cat_id=244274160

пам'яті» (проект Закону планувалось передати до прийняття у Верховну Раду до 15 грудня);

- нова редакція Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій» (проект Закону планувалось передати до прийняття у Верховну Раду до 25 грудня);
- «Про врегулювання правового статусу учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті» (проект Закону планувалося передати до прийняття у Верховну Раду до 25 грудня).

Фактично, Уряд у 2015-му році зміг довести до законодавчого ухвалення **лише дві позиції зі свого плану** — про доступ до архівів та про правовий статус учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.

У травні того ж року депутати створили **«План законодавчого забезпечення реформ в Україні»⁵**.

Серед дій, які вони постановили собі здійснити в сфері політики національної пам'яті, є:

- внести зміни до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (щодо розширення категорій репресованих, що підлягають реабілітації) (було заплановано на II квартал 2015 року);
- внести зміни до деяких законодавчих актів України щодо подолання та заборони домінуючої ідеології, заборони пропаганди, заборони державної підтримки конкретної ідеології та забезпечення невторчання держави у формування ідеології (IV квартал 2015 року).

На той час вже набули чинності декомунізаційні закони, що, безперечно, було заслугою парламенту VIII-го скликання та справді революційною зміною. Однак інші наміри народних обранців у цьому сегменті виконані не були — зокрема, у питанні реабілітації жертв політичних репресій. Раніше фахова спільнота надавала аргументи (див. «Відновлення прав жертв політичних репресій (policy paper)»⁶), чому існує необхідність в оновленні законодавства: багато категорій осіб, що підлягають реабілітації, чинне на той час законодавство не враховувало. Наступний раз до цього питання парламентарі повернулись вже аж в середині 2017 року. 9 червня 2017 року в Парламенті зареєстрували проект змін до закону про жертв політичних репресій. За ним оновлюється політична частина Закону (зокрема, збільшується кількість категорій осіб, які мають бути реабілітовані). Однак соціальні питання (виплати, пільги та компенсації для тих, хто постраждав від комуністичних репресій) опинились не на часі. 11 липня депутати проголосували у першому читанні за подану політичну частину змін до закону⁷.

⁵ План законодавчого забезпечення реформ в Україні. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://platforma-msb.org/plan-zakonodavchogo-zabezpechennya-ref/>

⁶ Анна Олійник, Роман Подкур, Андрій Когут. Відновлення прав жертв політичних репресій (Policy Paper)/ Європейський інформаційно-дослідницький центр, 2016. — 20 с. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28879.pdf>

⁷ Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917 - 1991 років. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61997

Невиконані задачі за 2015 рік, що залишались, були включені до **плану дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік**⁸, розпорядження про затвердження якого прем'єр-міністр Арсеній Яценюк підписав 16 березня 2016 року.

Згідно з документом, планувалась робота з питань *«налагодження національного діалогу для засудження та унеможливлення в майбутньому будь-яких форм тоталітаризму і відновлення національної пам'яті»*. На виконання цього передбачалась **розробка закону «Про засади національної політики пам'яті»**, яка мала бути завершена у 4-му кварталі поточного року, а також було заплановано схвалення цього проекту Закону та подання його на розгляд до Верховної Ради.

Також до кінця року Кабінет Міністрів України мав підготувати постанову щодо створення Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті. Окрім цього на кінець 2016 року планувалось подати до розгляду у Верховну Раду проект закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» нової редакції.

Однак політичні зміни у керівництві державою та новий Кабмін написали новий план дій на 2016 рік, який Володимир Гройсман затвердив своїм підписом 27 травня. **У ньому політика національної пам'яті не врахована взагалі**. Новий **«План пріоритетних дій Уряду на 2016 рік»**⁹ основними стратегічними задачами постановив безпеку, макроекономічну стабілізацію, поліпшення умов для бізнесу, протидію корупції, підвищення якості рівня держуправління та державних послуг. Реформа у сфері політики національної пам'яті опинилася поза фокусом Уряду.

⁸ Про затвердження плану дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік / Кабінет Міністрів України. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/184-2016-%D1%80#n8>

⁹ Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік / Кабінет Міністрів України. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/418-2016-%D1%80/paran6#n9>

III. ПРИНЦИПИ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ КОМУНІСТИЧНИХ НАЗВ ТА ДЕМОНТАЖУ МОНУМЕНТІВ

Весь процес перейменування та демонтажу децентралізований — він залежить від рішень місцевої громади. Вона обирає нові назви та вирішує, що робити із демонтованими пам'ятниками.

Згідно з чинним законодавством, **перейменуванню** підлягають лише ті назви, які безпосередньо глорифікують комуністичний тоталітарний режим, його органи влади, ключових діячів, а також ті топоніми, які фіксують події та пам'ятні дати становлення тоталітарного культу¹⁰. Тобто якщо вулиця носить ім'я активіста, який допомагав «розкуркулювати» місцеве населення, то її слід перейменувати. Якщо ж це просто назва, яка виникла за радянського періоду — приміром, вулиця Заводська — то на неї не поширюється дія закону. За цим же критерієм, якщо юридичні особи, друковані засоби масової інформації, товарні знаки та послуги були названі на честь діячів тоталітарного режиму або його знакових дат, то їх також слід перейменувати.

Аналогічний підхід діє й щодо **демонтажу** пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дошок та інших об'єктів. Наприклад, пам'ятник Миколі Щорсу має бути демонтований — Щорс боровся проти українського національного руху в 1918-1919 рр., вбивав українських військовополонених і т.д. А зведені радянськими архітекторами монументи приміром культурним та науковим діячам залишаються у публічному просторі. Демонтовані об'єкти, які містять мистецьку цінність, місцева влада може зберігати для подальшої передачі до Музею тоталітаризму.

¹⁰ Що й чому перейменовувати і демонтувати. Збірник матеріалів / Український інститут національної пам'яті, — Київ, 2015. — 234 с. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/sites/default/files/decomunizaciya-r.pdf>

IV. ЕТАПИ ПРОВЕДЕННЯ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВИКОНАВЦІ

Розробники визначили чіткі дедлайни та декілька етапів імплементації декомунізаційних законів у питаннях демонтажу та перейменування.

Перший етап: 21 травня-21 листопада 2015 року

Що? Демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків; обговорення нових назв населених пунктів, районів, областей; перейменування вулиць та інших об'єктів топоніміки у населених пунктах, юридичних осіб, друкованих засобів масової інформації, товарних знаків та послуг.

Відповідальні: юридичні особи, власники друкованих засобів масової інформації, власники товарних знаків та послуг, місцеві громади (сільські/селищні/міські ради).

Дедлайни:

21 червня 2015 року — для назв юридичних осіб;

21 серпня 2015 року — для назв друкованих ЗМІ;

21 листопада 2015 року — для:

- товарних знаків та послуг;
- вулиць, районів міст, площ, скверів та інших об'єктів топоніміки в населених пунктах;
- проведення громадських обговорень щодо нових назв населених пунктів.

Процедура перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах:

- 1) ініціювання перейменування (ініціатором міг бути будь-який громадянин, іноземець, трудовий колектив, державний орган чи об'єднання громадян);
- 2) подання пропозицій сільському/селищному/міському голові;
- 3) розгляд пропозиції до 45 днів;
- 4) громадські обговорення, на яких розглядають всі подані пропозиції та визначаються з варіантами, які підтримує населення;
- 5) сільський/селищний/міський голова готує проект рішення та виносить на розгляд місцевої ради;
- 6) місцева рада ухвалює відповідний документ;
- 7) вулиця вважається перейменованою з дня офіційного оприлюднення рішення про перейменування.

Процедура перейменування населених пунктів:

- 1) ініціатор перейменування (будь-який громадянин, іноземець, трудовий колектив державний орган чи об'єднання громадян) подає пропозиції до: Ради міністрів АРК; обласних, Київської та Севастопольської міськдержадміністрацій; органів місцевого самоврядування;
- 2) проводяться громадські слухання;
- 3) підсумки громадських слухань формують у пропозиції, які подаються до Верховної Ради;
- 4) подані пропозиції розглядають на профільному комітеті Верховної Ради (Комітет

з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування);

5) постанова Верховної Ради.

Також передбачалось, що виконавчий комітет може залучати експертних осіб та створювати спеціальні комісії, які б допомагали з рекомендаціями. Сюди могли входити історики, краєзнавці, соціологи та інші експерти.

Якщо пропозиції від громади взагалі були відсутні

Коли місцеві громади не давали жодних пропозицій щодо варіантів перейменувань, тоді рішення про перейменування ухвалював парламент, спираючись на рекомендації Українського інституту національної пам'яті. Водночас, населення завжди може обрати власний варіант назви, але вже поза рамками процесу декомунізації, згідно з процедурою передбаченою чинним законодавством (зокрема, законами «Про місцеве самоврядування», «Про географічні назви» і т.д.).

Другий етап: до 21 лютого 2016 року

Що? Розпорядження про перейменування об'єктів топоніміки в населених пунктах, перейменування населених пунктів.

Відповідальні: сільські/селищні/міські голови, які, за відсутності рішення місцевої ради, мали підписати розпорядження про перейменування об'єктів топоніміки в населених пунктах; Верховна Рада, яка мала проголосувати за перейменування населених пунктів відповідною постановою.

Дедлайни:

до 21 лютого 2016 року:

- для сільських/селищних/міських голів;
- для Верховної Ради.

Третій етап: до 21 травня 2016 року

Що? Розпорядження голів обласних державних адміністрацій про перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах у разі, якщо вони не були перейменовані протягом перших двох етапів.

Відповідальні: голови обласних державних адміністрацій

Дедлайн: 21 травня 2016 року

Третій етап був, фактично, тим часом, коли всі, хто не встиг вкласти у визначені законом рамки перейменувань, отримували нові назви відповідними розпорядженнями голів ОДА.

Також можна виокремлювати **ще один етап** декомунізації, який продовжує тривати зараз — це роз'яснювальні та інформаційні компанії про історичні назви, методологію радянських перейменувань тощо.

V. ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ ДЕКОМУНІЗАЦІЙНОГО ПАКЕТУ ЗАКОНІВ

Станом на початок 2017 року можна констатувати, що основний етап кампанії з перейменування об'єктів топоніміки та демонтажу пам'ятників очільникам комуністичного режиму **завершений**. Однак є низка проблем, які значно ускладнювали процес.

Загальні моменти:

- 1) відсутність єдиних реєстрів або баз об'єктів топоніміки та пам'ятників;
- 2) відсутність єдиних баз нормативно-правових актів радянського періоду, що стосуються перейменувань та обґрунтовують такі перейменування;
- 3) відсутність культури виконання законів (намагання затягнути дедлайни, не виконати закон взагалі, перетлумачити значення назв і т.д.);
- 4) незнання законів органами місцевого самоврядування та перекладання відповідальності на центральні органи виконавчої влади.

1. ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ТА ОБ'ЄКТІВ ТОПОНІМІКИ У НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

Нині є 13 постанов Верховної Ради, ухвалених за період з листопада 2015-го року по липень 2016-го, згідно з якими перейменовано 987 населених пунктів і 25 районів. Залишається ще три одиниці адміністративно-територіального устрою, які слід перейменувати — Кіровоградський район та Дніпропетровську і Кіровоградську області. Перейменування областей можливе лише через зміни до Конституції, тому це вимагає дещо більше часу та відповідної парламентської процедури.

Законодавча процедура перейменування населених пунктів (яка детальніше викладена вище) відбувалась за таким алгоритмом: органи місцевого самоврядування мали до 15 листопада сформулювати пропозиції і передати їх на затвердження парламенту. Якщо вони цього з якихось причин не робили, то пропозиції подавав УІНП на основі рекомендацій спеціальної експертної комісії, яка складалась з фахових істориків, краєзнавців тощо.

Фактом є те, що органи та посадові особи місцевого самоврядування, у більшості **порушили дедлайни**, впродовж яких місцева громада мала сформулювати пропозиції щодо перейменування (тобто до листопада 2015 року). Попри це, все одно залишалось у пріоритеті право місцевих громад самим запропонувати варіанти назв, тож пропозиції приймалися також і після того, як сплив визначений термін (за законом Верховна Рада мала завершити перейменування до лютого 2016-го, але по факту закінчили цю кампанію вже в липні).

Пропозиції щодо перейменувань розглядав профільний Комітет Верховної Ради (Комітет з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування), давав свої висновки і представляв постанови на засіданні парламенту.

Український інститут національної пам'яті підрахував, що більшість населених пунктів, які підлягають перейменуванню, були названі (у різних варіаціях) на честь Володимира Леніна (108), Григорія Петровського (69), Сергія Кірова (48), Василя Чапаєва (35). За тематикою — на честь Жовтневого перевороту (133), колективізації (44), ВЛКСМ (33), Комуністичної партії (18). Траплялись такі назви як Здобуток Жовтня, Шлях Незаможника, Пам'ять Ілліча і т.д.

Нові назви ґрунтувались на основі історичних назв, особливостей місцевості, етнічних особливостей, значимих для місцевості імен історичних постатей тощо.

Проблемні моменти перейменувань

1.1. Маніпуляції з етимологією слів

Часто органи місцевого самоврядування намагались обійти закон через пропонування співзвучних або навіть тих самих назв, вкладаючи в них інший зміст. Відома історія з м. Іллічівськ, назву якого хотіли залишити, посилаючись на те, що відтепер воно носить ім'я святого Іллі, а не Леніна-Ілліча. У м.Горішні Плавні Полтавської області (перейменованій Комсомольськ), місцева влада теж спробувала нічого не змінювати і назвала «Комсомольськ» аббревіатурою, яка розшифровується як «КОлектив Молодих СОціально МОтивованих Людей Ъ Справжніх Ъ Козаків». Попри креативний підхід місто виконало закон. У Харкові намагались «перейменувати» Фрунзенський район на честь Фрунзе-молодшого.

Такі ситуації траплялись і з об'єктами топоніміки у населених пунктах. Наприклад, у селищі Гоголевому Полтавської області сільська рада ухвалила рішення, за яким вулицю Жовтневу перейменовували на Жовтневу, посилаючись на українське свято 14 жовтня, так само вулицю Совхозну на Совхозну, подаючи визначення, що це аббревіатура «Сонячна об'їзна дорога характерна обрїю заходу».

У м.Токмак Запорізької області «перейменовували»: вулицю Володарського на Володарського з наголосом на іншому складі і походженням від слова «Володар», Жовтневу на Жовтневу — з походженням назви від місяця «Жовтень», Пролетарську на Пролетарську — на честь робітників Дизелебудівного заводу, Революційну на Революційну — на честь усіх революцій, які проходили у світі, Щорса на Щорса — на честь Щорса О.М., який був заарештований та розстріляний за антиросійську агітацію. Суд визнав рішення Токмацької міської ради протиправним та скасував його¹¹.

1.2. Нехтування змістом («медово-яблуневі» назви).

Інші крайнощі — коли місцева влада не бажала звертатись до історичної довідки чи фіксувати якісь моменти сучасної історії. Тут популярністю користувались «степові», «вишневі» та інші назви, які не несуть особливого смислового навантаження.

1.3. Відсутність документації про присвоєння назв об'єктам топоніміки та

¹¹ Категорія справи № 328/1972/16-а / Реєстр судових рішень. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58618618>

переліку таких назв.

Часто відсутній єдиний перелік об'єктів топоніміки у населених пунктах, тому деякі труднощі виникали на найнижчих локальних рівнях, де комуністичні назви часом були далеко неочевидні і потребували окремого дослідження. Наприклад, населений пункт міг бути названий на честь місцевого поборника комунізму, який «загинув від рук знавіснілої куркульні».

1.4. Пасивність громад

Попри певний ажітаж щодо декомунізації, подекуди громадські обговорення проводились лише формально з мобілізацією адміністративного ресурсу та заздалегідь прописаним сценарієм (Харків, Кропивницький, Горішні Плавні). Відтак місцева громада часто залишалась незадоволеною обраними варіантами назв. Також бракувало часу на проведення роз'яснювальної роботи, виготовлення та поширення інформаційних матеріалів про історію населеного пункту, місцевих героїв тощо.

1.5. Імперські назви

Були ініціативи з повернення імперських назв. Одним із яскравих прикладів тут став Кіровоград. Щодо нього провели кілька засідань у Комітеті Верховної Ради. Одним із найбільш ймовірних варіантів перейменування був Єлисаветград — назва, яка законом не заборонена, однак суперечлива для країни, яка перебуває у стані війни з наступницею цієї імперії. За такою ж логікою були пропозиції перейменувати м. Горішні Плавні на Святомиколаївськ.

1.6. Крим та Донецька і Луганська області

У цих частинах України декомунізація теж відбулась, але з деякими поправками з огляду на обставини. Рекомендації УІНПу щодо нових назв для Криму попередньо обговорювали та погоджували з Меджлісом кримськотатарського народу, і після того подавали на розгляд Комітету ВР. Постанова щодо кримських перейменувань набирає чинності з часу відновлення конституційного ладу на території півострова.

У Луганській та Донецькій областях діє стандартна процедура, і тут перейменування відбулись — на підконтрольній частині України вже фактично, а на тимчасово окупованій поки лише формально. Так, наприклад, за даними Луганської обласної військово-цивільної адміністрації у населених пунктах районів та містах Луганської області перейменовано 1456 об'єктів топоніміки у населених пунктах (тобто вулиць, скверів, парків та інших географічних об'єктів).

2. ДЕМОНТАЖ ПАМ'ЯТНИКІВ

Закон передбачає «демонтаж пам'ятників, пам'ятних знаків, присвячених особам, причетним до організації та здійснення Голодомору 1932-1933 років в Україні, політичних репресій, особам, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, вищих органах влади та управління СРСР, УРСР (УСРР), інших союзних та

автономних радянських республік (крім осіб, діяльність яких була значною мірою пов'язана з розвитком української науки та культури), працівникам радянських органів державної безпеки, подіям, пов'язаним з діяльністю комуністичної партії, встановленням радянської влади на території України або в окремих адміністративно-територіальних одиницях, переслідуванням учасників боротьби за незалежність України у XX столітті».

Перший етап проведення демонтажу пам'ятників займав півроку і мав відбутись до 21 листопада цього ж року. Потім відповідальність переходила до сільських/селищних/міських голів та голів обласних державних адміністрацій відповідно до другого та третього етапів декомунізації відповідно.

Сьогодні загалом по Україні за час дії закону, за даними УІНП, демонтовано **2389 пам'ятників і пам'ятних знаків, з них 1320 — «ленінів»**. Однак стихійна декомунізація розпочалась ще до ухвалення законів — фактично від повалення «київського Леніна» під час Революції гідності. За цей період було «демонтовано» ще 404 «леніни»¹².

Якщо простежити тенденцію від 1991 року, то на час розпаду СРСР в Україні перебувало більше 5-ти тисяч пам'ятників Леніну. Тобто демонтаж розпочався ще з 90-х, і, фактично до 2013-го року за рішенням органів місцевого самоврядування було демонтовано близько 3-х тисяч пам'ятників. Наприклад, у Львівській області, де щільність таких монументів була найбільшою по Україні, напочатку 90-х знесли майже півтисячі фігур. Однак і досі залишаються пам'ятники, які перебувають у закритих чи напівзакритих установах, не вважаються пам'ятками і тому не потрапили до обліку. Експерти вважають, що всього в Україні **залишилось близько трьох сотень таких пам'ятників**, не враховуючи окуповані території Донецької та Луганської областей.

Шляхом виконання закону найбільше пам'ятників було демонтовано у Полтавській області — 312. Найменше — у Тернопільській області (всього 2). В Івано-Франківській області не знайшлось жодного пам'ятника Леніну та не було перейменовано жодного населеного пункту. 21 жовтня 2016 року Леніна «стихійно демонтували» у м. Судак у Криму.

Проблемні моменти демонтажу пам'ятників

2.1. Чинність двох суміжних законів

Основна проблема, яка виникала під час демонтажу пам'ятників, полягає в тому, що **діють два закони** — власне, про декомунізацію¹³ і закон «Про охорону культурної спадщини»¹⁴.

¹² Понад 50 тисяч вулиць змінили назви впродовж 2016 року / Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/ponad-50-tisyach-vulits-zminili-nazvi-vprodovzh-2016-roku>

¹³ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

¹⁴ Закон України «Про охорону культурної спадщини» / [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>

Згідно з першим, все, що містить радянську символіку або пропагандує комуністичний режим, має бути демонтоване. Але з огляду на другий закон, не можна знести пам'ятник якщо він занесений до Держреєстру нерухомих пам'яток. Навіть демонтувати окремі елементи пам'ятника чи перемістити монумент у просторі можливо лише за складною процедурою. Також, якщо пам'ятник перебуває ще в радянських списках пам'яток історії та культури, то він, фактично, прирівнюється до об'єктів культурної спадщини.

Тобто поки пам'ятник не виключили з реєстру або якщо він все ще перебуває в радянських списках, демонтувати його неможливо. Мінкультури довго зволікало із ухваленням рішення про перегляд списків та незанесення пам'яток, що підпадають під дію закону, до Реєстру.

2.2. Спроби уникнути виконання закону

У багатьох випадках на місцях терміни затягувались, посилаючись на відсутність місць, де можна зберігати демонтовані пам'ятники, несприятливі погодні умови («ми чекаємо поки трохи підсохне»), потребу в додатковій роз'яснювальній документації тощо. Однак деякі комунальні підприємства, на балансі яких перебували меморіальні таблички чи пам'ятні знаки, просто зняли їх без зайвих ускладнень.

Були окремі випадки, коли окремі пам'ятники оголошували творами мистецтва, а їх місцезнаходження — музейною територією. Наприклад, у м. Кам'янське Дніпропетровської області намагались оголосити музейною територією місце довкола бюсту Брежнєва.

2.3. Деструктивний демонтаж

Органи місцевого самоврядування часом неграмотно підходили до процесу демонтажу, що провокувало руйнування пам'ятника під час процесу. А це у свою чергу означає неможливість зберегти його у подальшому для музейних установ чи меморіальних комплексів. Таким прикладом є демонтаж пам'ятника чекістам у Києві.

2.4. Створення Музею тоталітаризму

Тоталітарний режим — це історія, з якої слід робити висновки. Адвокація ініціативи зі створення відповідного музею триває вже майже півтора роки. За задумом, це має бути місце, де зберігатимуться демонтовані пам'ятники та інші об'єкти. Варіанти, які розглядались: територія Музею в Пирогові, парк Партизанської слави, Ботанічний сад ім. Фоміна, парк Нивки та територія Національного комплексу «Експоцентр України» (ВДНГ).

22 травня 2017 року в 1-му павільйоні ВДНГ відбулась прес-конференція, на якій оголосили про офіційний старт проекту створення Музею монументальної пропаганди СРСР у Києві¹⁵. Відповідно, місцем для Музею стане територія ВДНГ та один павільйон.

¹⁵ Восени у Києві запрацює Музей тоталітарної пропаганди СРСР / Український інститут національної пам'яті

Відкриття музею заплановане на листопад цього ж року.

Окрім цього з'являються «стихійні» меморіальні комплекси. Наприклад, на Одещині підприємець створив Музей скульптур СРСР «Парк радянського періоду»¹⁶. Парк пам'ятників розташований на частині території, де колись існувало п'ять сіл, які у 1946 році знесла радянська влада. Там жила родина засновника Парку Олександра Паларієва, доки рід Паларієв не відправили у заслання до Казахстану.

Схожий парк створюють у м. Путивль на півночі Сумської області. Під майбутній музей виділили півтора гектари лісу та почали збирати експонати зі всієї області. У майбутньому проект планують монетизувати¹⁷.

2.4. Демонтаж пам'ятників на території Донецької та Луганської областей

Кількість пам'ятників, що підлягають демонтажу на окупованих частинах Донецької та Луганської областей, встановити поки складно. За попередніми оцінками їх кількість може сягати до двохсот одиниць. Однак є інформація, що за цей час там також було демонтовано 6 пам'ятників, один з яких окупаційна влада відновила.

Водночас декомунізація на підконтрольних Україні територіях відбулась. За період від початку 2014 і дотепер всього демонтували 76 пам'ятників (з яких 43 Леніни) у Донецькій та 153 пам'ятники (з яких 105 Ленінів) у Луганській областях.

(Інфографіка Українського інституту національної пам'яті)

[Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/news/voseni-u-kievi-zapratsyue-muzei-totalitarnoi-propagandi>

¹⁶ Музей скульптур СРСР «Парк советского периода. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://frumushnika.com/foto/fotogalereya/194-muzej-skulptur-sssr-park-sovetskogo-perioda.html>

¹⁷ Створюють Музей тоталітаризму. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=8rbYhzGhS3c>

3. ВІДКРИТТЯ ДОСТУПУ ДО АРХІВІВ

Закон «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 рр.» дав можливість науковцям, журналістам та звичайним громадянам працювати з документами радянських репресивних органів без жодних обмежень. Раніше дослідник міг отримати безпідставну відмову в доступі до документів, архіви на власний розсуд встановлювали плату за копіювання документів (наприклад, 60 гривень за сторінку), забороняли користуватись власними фотоапаратами у читальній залі тощо¹⁸. Радянські позначки «секретно» і «сов. секретно» ототожнювали із сьогочасними грифами «таємно» і «цілком таємно», тому ознайомитись із документами про радянські спецоперації чи справами працівників спецслужб було проблематично.

Новий закон передбачає відкритий доступ до документів та їх оцифрування, впроваджує європейський принцип надання доступу (коли обмеження можливе лише до інформації, а не до документа). Відповідальність за оприлюднення інформації відтепер перекладається на особу, яка це здійснила, а не на архівіста, який її надав для ознайомлення (як це було раніше). Також закон передбачає створення Галузевого державного архіву при Українському інституті національної пам'яті, який збере в одному місці всі документи радянських репресивних органів, що зберігаються в інституціях, яким невластиві архівні функції.

Чи було це необхідним? Говорить статистика: кількість звернень від звичайних громадян до одного лише архіву СБУ збільшилась у декілька разів. Для порівняння у 2012 ця цифра становила 1237, у 2013 — 1448, у 2014 — 1329, у 2015 — 2160, а за 2016 рік кількість заяв та запитів досягла позначки 3161. Переважно люди приходять, щоб дізнатись інформацію про своїх рідних, які зникли або загинули від рук репресивної радянської держави.

Жертви режиму, які не бажали, щоб хтось читав та оприлюднював їхню справу, мали право протягом року з часу набрання чинності закону, закрити доступ до інформації про себе. Однак такого права були позбавлені «виконавці» злочинів. За цей час лише одна особа обмежила доступ до своєї справи, яка перебуває в архіві СБУ Львівської області. Був прецедентний випадок, коли доступ хотів обмежити «виконавець», і намагався через суд заборонити видавати свою справу дослідникам для ознайомлення. Це Борис Стекляр, який багато років пропрацював у радянських репресивних органах і був керівником операцій проти українських повстанців. За деякий час він відкликав свій позов.

Проблемні моменти

3.1. Брак місць у читальних залах

Поки триває процес утворення Галузевого державного архіву при Українському інституті національної пам'яті, громадяни отримують справи в тих архівних установах, де вони по факту перебувають. ГДА СБУ містить величезну кількість документів КГБ, але читальна зала архіву налічує всього лише 9 місць, що ускладнює роботу

¹⁸ Анна Олійник. Навіщо Україні закон про відкриті архіви? // Історична правда [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2016/01/18/148863/>

дослідників. Варто врахувати, що ситуація із можливістю фізичного доступу до архівних справ в ГДА СБУ суттєво краща порівняно з іншими галузевими архівами.

3.2. Створення ГДА УІНП

Нова архівна установа, формування якої передбачене законом про доступ до архівів, поки не створена. Приміщення, в якому можна було б розмістити за попередніми підрахунками близько 3 мільйонів справ та самих працівників, відсутнє. Також ще не врегульована логістика передачі документів. Наразі триває розробка відповідних підзаконних нормативно-правових актів.

3.3. Проведення ревізії документів

Існує необхідність у проведенні ревізії у всіх державних архівних установах, щоб розуміти обсяг, тематику та кількість документів, які належить передати до Галузевого державного архіву при Українському інституті національної пам'яті. Наразі така ревізія вже почала проводитись, але час був згаяний через узгодження порядку проведення ревізії з Мін'юстом.

VI. ПІДЗАКОННА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА: ПЕРЕБАЧЕНЕ Й УХВАЛЕНЕ

1. Питання перейменування об'єктів топоніміки

Більшість необхідних документів вже ухвалили (13 постанов Верховної Ради про перейменування). Залишилась ще одна постанова Верховної Ради, за якою, зокрема, Кіровоградський район буде перейменований на Кропивницький.

2. Питання демонтажу пам'ятників

Вдалось вирішити питання щодо радянських списків з пам'ятниками через наказ Міністерства культури №838 «Про внесення змін до порядку обліку об'єктів культурної спадщини»¹⁹. Згідно з ним пам'ятники та пам'ятні знаки особам, що були причетні до Голодомору 1932-33 рр. в Україні, до політичних репресій, комуністичним діячам, переслідувачам борців за незалежність України у 20 ст., не підлягають включенню до Держреєстру нерухомих пам'яток. Тобто припиняють охоронятись законом.

Органам місцевого самоврядування **спростили процедуру перегляду радянських списків**, залишивши лише одну форму, в якій слід було вказати лише фактичну наявність пам'ятки та адресу її розташування. Коли перегляд був здійснений і готові списки подали до Міністерства культури, воно почало їх вилучати з Державного реєстру об'єктів культурної спадщини. Зараз це питання призупинилось — кажуть, не на часі.

Підстави виключення з Держреєстру нерухомих пам'яток напряму прописані в законі, тому, щоб їх звідти виключити, потрібно вносити зміни до закону «Про охорону культурної спадщини». Або дописувати в перехідних положеннях, що дія цього закону не поширюється на радянські пам'ятники або ті, які підлягають демонтажу згідно із законом «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Що ще необхідно зробити?

Надати рекомендації органам місцевого самоврядування, щоб вони провели загальну ревізію культурних пам'яток. Поширена ситуація, коли пам'ятники перебувають у занедбаних місцях, і ніхто не здійснює за ними догляд. Необхідно дати доручення всім комунальним підприємствам, щоб вони встановили, які є на території об'єкти.

Також розробити відповідну нормативно-правову базу для створення Парків або Музеїв тоталітарного мистецтва, виписати критерії, які пам'ятки мали б потрапляти до Музею (щоб ті монументи, наприклад, які містять художню, історичну або іншу цінність не були втрачені як період в історії мистецтва).

¹⁹ Про внесення змін до Порядку обліку об'єктів культурної спадщини / Міністерство культури України [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1406-15>

3. Питання створення Галузевого державного архіву при Українському інституті національної пам'яті

Першим кроком на шляху формування установи мала стати вже згадувана раніше **ревізія** всіх документів в українських архівах, які підлягають передачі до ГДА УІНП. Вона мала дати відповіді на питання про їх тематику, обсяг та загальне географічне розташування. Насамперед ці відомості потрібні для архівістів-дослідників, але також для розуміння логістики передачі документів.

Експерти підготували відповідний текст наказу Міністерства юстиції, який мав бути розісланий всім органам державної влади та місцевого самоврядування для проведення ревізії. Але Мін'юст відмовився його затверджувати (бо мовляв у законі «Про доступ до архівів...» немає прямої норми, що це має робити саме він). Тоді УІНП як центральний орган виконавчої влади з реалізації політики у сфері національної пам'яті у липні поточного року розіслав листи до всіх органів державної влади з проханням надати результати ревізії за формою-додатком до листа.

Станом на сьогодні є повна картина про кількість фондів та справ у фондах по центральних та державних архівах областей — це близько 2 мільйонів справ. Однак зараз все ще триває процес збору інформації відповідно до ревізії в інших архівах.

21 грудня 2016 року прем'єр-міністр України підписав постанову про створення ГДА УІНП²⁰.

Що ще необхідно зробити?

Український інститут національної пам'яті розробляє проект нормативно-правового акту, яким буде врегульоване питання передачі документів до нової архівної установи.

Також, згідно з ухваленою постановою, УІНП 1) разом з Мін'юстом мають затвердити у тримісячний строк Положення про ГДА УІНП; 2) разом з Мін'юстом, Державною архівною службою і Фондом держмайна мають вирішити питання щодо розміщення архівної установи та архівосховища.

²⁰ Постанова «Про створення галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті» / Український інститут національної пам'яті [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/laws/postanova-pro-stvorennya-galuzevogo-derzhavnogo-arkhivu-ukrainskogo-institutu-natsionalnoi-pam->

VII. РЕАКЦІЯ СТЕЙКГОЛДЕРІВ ТА СУСПІЛЬНЕ СПРИЙНЯТТЯ ПОЛІТИКИ

Ключові стейкхолдери:

- експертна спільнота: історики, архівісти, юристи, правозахисники, громадські активісти у сфері політики національної пам'яті;
- Український інститут національної пам'яті як центральний орган виконавчої влади з реалізації політики пам'яті;
- політики-бенефіціари — як на парламентському (політичні дивіденди в разі ухвалення законів), так і на місцевому рівні (політичні дивіденди за обіцянки не виконати закон);
- журналісти;
- органи місцевого самоврядування;
- Комуністична партія, діяльність і символіка якої заборонена;
- бізнес, який використовував у своїх брэндах символіку або пропаганду тоталітарного комуністичного режиму;
- ЗМІ, назви яких підлягали перейменуванню (наприклад, «Комсомольська правда»);
- власне, громадяни.

Реакції стейкхолдерів

Для фахових істориків реформа фактично відкрила доступ для дослідницьких матеріалів, тож більшою мірою сприйнялась позитивно. Попри це були звинувачення в «одновекторності» реформи, глорифікації українських націоналістів та побоювання, що буде проблематично здійснювати наукові дослідження. Однак, експерти пояснюють, що декомунізаційні закони не забороняють наукових досліджень та не поширюються на твори мистецтва.

Засоби масової інформації отримали багато матеріалу для репортажів, дискусій та фахових інтерв'ю. Окрім цього вони часто відвідують архіви, щоб зняти сюжети про справи, які там зберігаються. На телебаченні виходять періодичні програми, що базуються на архівних матеріалах.

Комуністична партія України, фактично, зупинила активну діяльність та припинила впливати на суспільні процеси. Вона виступала із заявами, що дія декомунізаційних законів порушує конституційні права і свободи. Але закон забороняє лише **пропаганду** тоталітарного режиму, яким був радянський комуністичний, та використання його символіки.

У середовищі правозахисників домінували дві основні тези: 1) що закон порушує права і свободи і 2) що закон відновлює порушену справедливість. Прихильники другої позиції наводили аналогії із засудженням тоталітарного режиму свого часу в Німеччині, апелюючи до онтологічної проблеми законного неправда і надзаконного права. Наразі постає питання щодо необхідності юридичного засудження злочинців радянського режиму.

До переосмислення реформи долучене і мистецьке середовище. Хоча закон чітко

визначає, що не демонтує пам'ятки мистецтва, а об'єкти пропаганди відправляє до зберігання у музейних установах, представники культурної сфери здебільшого налаштовані критично. Наприклад, напочатку 2016-го року була проведена виставка «ДЕ НЕ ДЕ: декомунізаційні процеси в Україні очима сучасних художників» з ностальгією за радянським минулим. Якщо майже ніхто не називає пам'ятники Леніну мистецтвом, то багато питань виникає на етапі демонтажу решти радянських барельєфів.

Іноді відбувається спекулювання інформацією — наприклад, в одному з навчальних закладів м. Львова проводився ремонт, де внаслідок робочих дій зачепили мозаїку на одному із корпусів, але в інформаційному просторі це пролунало актом вандалізму, який чинить декомунізація. Відкриття вже згаданого Музею монументальної пропаганди СРСР може вирішити задачу із зберіганням ідеологічних пам'яток та захистить їх від руйнації.

Альтернативи політики

Одна із найбільш поширених альтернатив до виконання закону, яку пропонували на місцях, — це пропозиція проведення місцевих референдумів, щоб саме на них приймати рішення про перейменування. Однак в Україні законодавчо не виписана процедура проведення місцевих референдумів — немає спеціального закону.

Суспільство (соціологія)

Дослідження центру Разумкова 2016 року показало цікаву соціологію²¹. Суспільство в цілому позитивно сприймає ті ключові зміни, які вдалось реалізувати в рамках реформи з декомунізації.

Що ми маємо?

- 58 % громадян, які підтримують засудження націонал-соціалістичного (нацистського) режиму 1933-1945рр., заборону використання та пропаганди його символіки;
- 52% громадян, які підтримують засудження комуністичного (1917-1991 рр.) тоталітарного режиму в Україні, заборону використання та пропаганди його символіки.
- відносна більшість опитаних (47%) підтримує встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про заборону пропаганди та використання символіки нацистського режиму;
- відносна більшість опитаних (38%) підтримує встановлення кримінальної відповідальності за порушення законодавства про заборону пропаганди та використання символіки комуністичного режиму;
- відносна більшість опитаних (42%) підтримує визнання борцями за незалежність України низки історичних органів влади та формувань (зокрема, УНР, ОУН, УПА

²¹ Національна безпека і оборона №3-4 (161-162) / Український центр політичних і економічних досліджень імені Олександра Разумкова, 2016. — с. 15-16, с. 44. [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD161-162_2016_ukr.pdf

та ін.).

За регіональною ознакою сприйняття цих положень місцями відрізняється. Наприклад, засудження комуністичного режиму, заборона використання його пропаганди та символіки краще сприймається на Заході і в Центрі України (82 і 58%). Натомість на Півдні і Сході майже рівномірно розподілились частки між прихильниками і противниками. Цікавіше із засудженням націонал-соціалістичного (нацистського) режиму — на загал переважна більшість регіонів таку норму підтримує, однак на Сході і Донбасі 23% і 24% висловились проти. Також ці регіони не підтримують кримінальну відповідальність за пропаганду нацистської символіки.

Неоднорідне регіональне сприйняття спостерігається у відношенні до змін офіційних назв — Дня Перемоги на День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні, Великої Вітчизняної війни на Другу світову, до визнання певних груп борцями за незалежність тощо.

Судові процеси

За весь період реформи було зафіксовано **23 провадження** щодо перейменування населених пунктів. З них 15 — по м. Кропивницький (колишній Кіровоград), які згодом об'єднали в одне. Тобто станом станом на сьогодні є **8 справ**. Вищий адміністративний суд вже виніс рішення по 6-м з них — у задоволенні позову відмовлено або попереднє рішення залишено без змін. Ще дві справи перебувають на розгляді (по Кропивницькому і Дніпру). Здебільшого проблемою виступає недотримання процедури проведення громадських обговорень.

Щодо перейменування об'єктів топоніміки у населених пунктах налічується **53 позови** до міських/сільських/селищних рад, міських/селищних/сільських голів, виконавчих комітетів, облдержадміністрацій, голів облдержадміністрацій. З них **повністю або частково задоволено 16 позовів**. Вони стосувались процедурних та інтерпретаційних моментів: перейменувань без проведення громадських обговорень, недотримання процедури, перейменування вулиць, які не підпадають під дію закону, перейменування за рішенням виконкому міськради, яка не має відповідних повноважень.

Висвітлення у ЗМІ

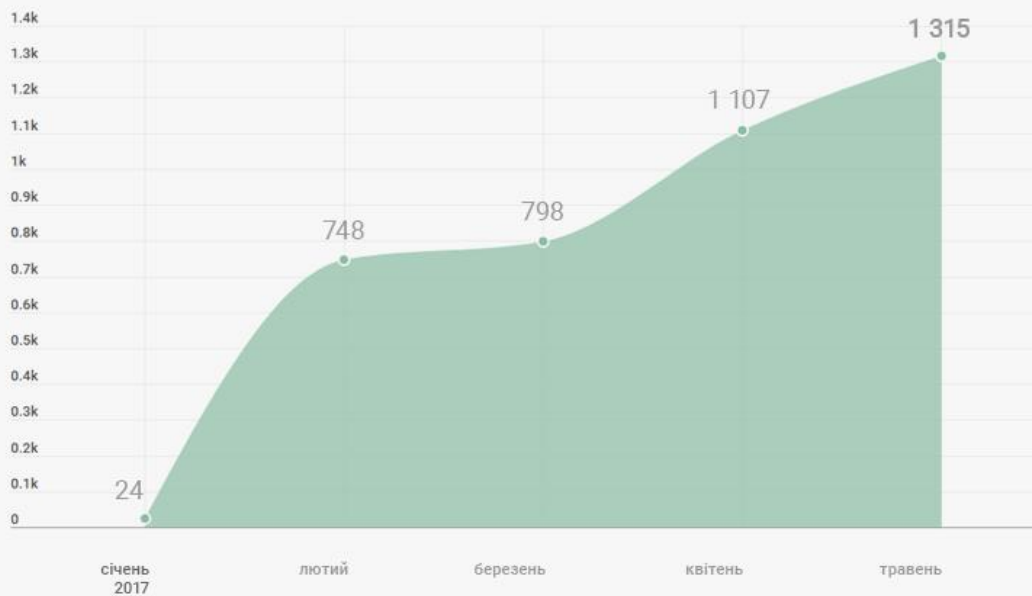
Перебіг реформи активно висвітлюється у засобах масової інформації. Тільки в мережі Інтернет за запитом «декомунізація в Україні» пошуковик видає близько 176 тис. результатів. Вже навіть після офіційного завершення активної фази реформи, про неї чимало пишуть. Так, якщо проаналізувати згадуваність терміну «декомунізація» в українських медіа з початку 2017 року до 30 травня 2017 року, то можна помітити, що вона залишається актуальним інформаційним приводом:

Згадуваність **декомунізації** з початку 2017 року в українському інформаційному просторі

(з 1 січня по 30 травня 2017 року)

за даними системи моніторингу ЗМІ

Осмислення теми триває у різних контекстах. Школа журналістики УКУ, наприклад, організувала навчальну програму «Виклики декомунізації»²², а також у рамках роботи відеоакадемії DOCemotion зняла документальний серіал «Декомунізація.UA»²³.

Основні теми, які висвітлюються у ЗМІ

Фактично, охоплені усі ключові меседжі — демонтаж пам'ятників, який часто перетворюється на проблемний процес, перейменування, що провокують дискусії, зміна назв радянських свят, історії з архівів радянських репресивних органів, питання реформи українського святкового календаря, відкриття Музею монументальної пропаганди в СРСР. Бракує матеріалів на локальних рівнях, які б несли роз'яснювальну функцію: наприклад, коротких науково-популярних розвідок про історію краю, місцевих значимих постатей, походження топоніміки тощо.

²² Виклики декомунізації / Школа журналістики УКУ. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://journalism.ucu.edu.ua/navchannya/zhurnalistika/decom/>

²³ Декомунізація.UA :: документальний серіал (відео) / Школа журналістики. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://1tv.com.ua/news/channel/80510>

ФІНАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Що ще потрібно зробити, щоб реформа була комплексною?

Підсумовуючи попереднє, в рамках діяльності державних інституцій необхідно працювати над наступним:

1. Законодавчий вимір:

Верховній Раді:

- ухвалити соціальну частину змін до закону про реабілітацію жертв політичних репресій;
- ухвалити закон про засади політики національної пам'яті, щоб зробити, зокрема, відповідальний за це орган незалежним від політичної волі та мінімізувати вплив суб'єктивних чинників на роботу органу;
- врегулювати окремим законом питання щодо відзначення офіційних державних свят;
- внести зміни до Закону України «Про охорону культурної спадщини», щоб узгодити його із декомунізаційними законами.

2. Архівний вимір:

Узгоджують питання: Український інститут національної пам'яті, Міністерство юстиції, Міністерство фінансів, Міністерство економічного розвитку; Український державний архів, Фонд Державного майна

- завершити створення ГДА УІНП та розпочати передачу архівних документів: унормувати логістику передачі документів (Мін'юст) з архівних установ до Галузевого державного архіву Українського інституту національної пам'яті, забезпечити приміщення та фінансування його роботи.

3. Публічний вимір

Київській міській раді, Кабміну, Українському інституту національної пам'яті, Адміністрації Президента України

- вжити заходів щодо завершення створення музейних установ — Музею монументальної пропаганди СРСР (комунальне підприємство КМР) і Музею Майдану (УІНП, Адміністрація Президента (ДУС, Український дім)). Перший — для збереження демонтованих пам'яток тоталітарного режиму та інших артефактів, другий — для архівування сучасної української історії.

Міністерству культури:

- провести інфокампанію про нові назви, які з'являються в публічному просторі.

Органам місцевого самоврядування:

- провести загальну ревізію необлікованих культурних пам'яток на місцях;
- вжити заходів щодо створення музеїв тоталітаризму на місцях;
- практично завершити процес перейменування об'єктів топоніміки на місцях (заміна вказівників, табличок тощо);
- провести інформаційну кампанію для популяризації та роз'яснення нових назв серед населення.